

„Fejedelmi vitéz, amaz isteni férfi”-ből érző, etikus ember

A Szent László-kép változása a 19. század első felében*

Szent László ikonikussá vált alakja a 16. századtól egyre halványodni látszott, mindinkább elhomályosodni kezdett arcéle és legendás tettei. Példázatos tiszteletének fénykorát a 14–15. századra teszik,¹ és a 16. századtól csendesedő kultuszának „súlypontja annak népi rétegébe tevődött át”² – a Szent László-kutatások jelesei szerint.

Arról azonban kevesebbet tudunk, és jóval kevésbé hangsúlyozzuk, hogy a középkor végére – amikor „László alakja maga is ország-védő (patrónus) funkciót nyert” – kialakult László-ábrázolások kultusza³ és a László alakjához fűződő legendárium a 19. században újra dinamizálódott, mondanakörének felhasználása új erőre kapott, és új színekkel telítődött. Ebben a változásban azonban elsősorban már nem pusztán az előző évszázadok hagiográfiai továbbhagyományozódása, szóbeliségének és folklórjelenségeinek ereje és nem a 18. századi jezsuita iskoladrámák⁴ vagy az egyházi reprezentáció képző- és iparművészete tartotta életben és modernizálta a Szent László köré épülő mítoszgyűjteményt, hanem a szépirodalmi alkotásokban tűnt fel eszményi alakja és példaértékű tettei, és ezekben telítődött új értelmezésekkel is.

Bár az egyes 19. századi költői alkotások vizsgálatakor ezeket a motivikus műveket önmagukban vagy az adott költői életmű keretein belül rendszerint sokszor és sokan elemezték, a László-kultusznak a 19. század évtizedein végighaladó, szövevényes alakulására és egymásra hatásának hálózatára kevesen, értelmezésére pedig alig-alig vállalkoztak.

A 19. század végén, a 20. század elején több szerző is nekifogott, hogy a Szent László-témát érintő munkákat felkutassa és összegyűjtse. Ezek azonban ritkán

* A tanulmány készülő, második része a század második felének Szent László-tematikájú irodalmi alkotásairól szól.

¹ Egyetlen példaként említem Magyar Zoltán Szent László-tanulmányait, aki több nézőpontból foglalta már össze a Szent László-legendárium jellegzetességeit. Itt: MAGYAR Zoltán, *Szent László a magyar művelődéstörténetben*, Korunk, 27(2016), 8. sz., 30–37.

² *Uo.*, 34.

³ A László-kultusz és legendárium szakirodalmi könyvtárnyi. Mivel ennek még vázlatos bemutatása, sőt említése sem történhet meg, itt Szovák Kornél rövid, értő összefoglalását idézem: SZOVÁK Kornél, *László-legendák: a csodás történetek háttere*, Rubicon, 28(2017), 9. sz., 40–45.

⁴ Szilárd Leó ezeket az iskoladrámákat említi cím szerint: *Sanctus Ladislaus episcopatus Varadinensis auctor* (1744, Kassa) – nagyváradi jezsuita gimnázium; *Salamon et Geyza* (1760, Nagyszombat) – pécsi jezsuita gimnázium; *Amely kelepcebe akarja ejteni Lászlót Salamon, abba maga keveredik* [nincs rá adat, hol adták elő]. Vö. SZILÁRD Leó, *Szent László a magyar lírában: Irodalomtörténeti tanulmány*, Pécs, Taizs József nyomdája, 1926.

mennek túl a regiszterépítés fáradságos munkáján,⁵ és könnyen megeshet, hogy további, a László-tematikába illeszthető művet is találnánk még (ahogy a század utolsó harmadában többre magam is ráakadtam, holott hangsúlyozottan nem törekedhetek itt a teljes 19. századi Szent László-kultusz felrajzolására), különösképp, ha a kutatást összművészeti és interdiszciplináris (pl. néprajzi) szinten is kiterjesztenénk. Pedig ha nem csupán a legismertebb, legnagyobb költőink máig a kánonból kimozdíthatatlan művei alapján igyekszünk a László-legenda 19. századi modernizálódási folyamatát értelmezni, hanem ezek egymással való kapcsolataira, kölcsönhatásaira és egymással való diskurzusra, illetve a század későbbi és utolsó évtizedeire is kibővítjük a motívum vizsgálatát, valamint a mára már szinte elfelejtett, tematikusan ide tartozó szépirodalmi alkotásokat is előkeressük, nemcsak a Szent László-kultusz modernizálódásának kérdésköréhez, de a 19. század alkotóinak hatástörténeti kapcsolataihoz, speciális irodalmi jelenségeinek magyarázatához is értőbben közelíthetünk.

A nemzeti romantika korában, majd a reformkori készülődésben, illetve a nemzetállami függetlenségi és autonómiatörekvések idején, majd a dualista állam formálódó, viszonylagos önállósulási folyamatában – sőt sokak reménye szerint századvégi erősödő függetlenségi harcaiban – érzékelhetően és érthetően nagy kedvvel fordulhattak íróink az uralkodói bölcsességben és hadvezéri tehetségben olyannyira bővelkedő király kínáló példájához, akinek a *magyar* történelemben olyan kimagasló szerepe volt, sőt aki a honfoglaló magyar királyi dinasztia tagjaként a késő középkortól kezdve a *magyar államiség* egyik jelképévé is vált. Aki személyes rátermettségén túl legendássá, sőt szentté magasztosult, egyrészt a pogányokkal szemben a keresztény világot védő ereje, másrészt országvédő, országépítő és országnövelő hatalma miatt, és aki – legalábbis az őt övező legendák szerint – a legnehezebb helyzetben (pl. a székelyek megsegítésére) akár személyes megjelenésével is segíthette az országot fenyegetőkkel szemben a magyar határvédő harcokat.

Pintér Kálmán főgimnáziumi tanár szerint – aki nagy gyűjtőmunkával tekintett végig a Szent László-művek sokaságán a 19. század végén – László „eszményi alak, minőt csak nagy ritkán hoznak felszínre a századok, de fényüket aztán nem árnyalják be ezredek sem. Föllelheti benne eszményét, ki-ki a milyent keres: hitbuzgalmat az igazhívó, hősiséget a hős, lovagiasságot a lovag, igazságot az igazságkereső, szeretetet a gyöngéd lelkületű.”⁶ A 19. századi Szent László-kép azonban soktényezős, alakulása a század egymást követő évtizedeiben korántsem változások nélküli, és kétségtelen, hogy szentté vált királyunk polikróm példázatossága, valamint annak felhasználása sem mindig egybevágó okokra vezethető vissza.

Az 1820-as években Vörösmarty a nemzeti eredetről, a nemzeti történelemről és a nemzeti eposzról való hosszú-hosszú gondolkodása során az 1825-ös *Cserhalom*

⁵ Elsősorban lásd PINTÉR Kálmán, *Szent-László király a magyar költészetben*, Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1892. – SZILÁRD, *i. m.*

⁶ PINTÉR, *i. m.*, 5.

című kiséposzában az *isteni férfi*, a *fejedelmi vitéz* alakját és példáját verselte meg, aki „*seregekkel mérkezik és győz*”, szívében hordja az *erős Istent* és a *nemzeti ritka dicsőséget*.⁷ Ezzel egyfelől a több évszázados narratívába illeszkedő, a korábbi László-ábrázolásokkal összesimuló, koherens képet mutató ívet rajzolt és elevenített fel, másfelől pedig László alakját és kultuszát visszaállította korának irodalmi-művészi témakészlete és példatára körébe, illetve az irodalmi közbeszéd és elsősorban az epikus alkotóművészet (legalábbis időszakos) fókuszába.

A *Cserhalomban* László hangsúlyosan terület- és nemzetmentőként, a cserhalmi győzőként, testi és harci ereje teljében érkezett vissza a magyar irodalomba, a legendás hadfi évszázadokon át megszokott és elvárt tárgyi rekvizitumaival (szekerce, bárd). Valójában azonban – ahogy a *Vörösmarty*-művek kritikai kiadása is utal rá röviden – a költő már évekkel korábban, 1821-től kezdődően meg-megrajzolta László herceg páratlan lelki és testi erejét és „hősi nagy jellemét” az évtized folyamán több változatban is megírt, Salamon királlyal foglalkozó *A' belső háború*, illetve *Salamon király* című szomorújátékaiban, valamint korai drámai műveiben.⁸ Ezekben azonban László még csak az ingatag Salamon ellenpontjaként jelenik meg.⁹ Igaz, Pintér Kálmán már e korai műben is úgy érzi, „az ingatag Salamon és a jámbor, gyöngye szívű Géza mellett László hatalmas erejével, rettenthetetlen hősiségével, lelkének fenkölségével s határozott jellemével a darab főalakjául emelkedik ki; nélküle nincs semmi, általa történik minden”.¹⁰

A 19. századba lépve tehát – ahogy a korábbi évszázadokban – „ember és uralkodó, szent és harcokban kitért lovag”¹¹ maradt László. A *Vörösmarty*-féle László-képen azonban kevésbé a hitvédő, sokkal inkább a szakrális, ősi nemzeti, Árpád-házi király és országát, népét védő uralkodó vonásai erősödtek fel. Ez a középkor végén megerősödő László-értelmezés kétségtelenül remekül illeszkedett a nemzeti eposzkereső és -teremtő költő narratívájába és aktuális alkotói célképzetébe is, hiszen a 19. századi

⁷ Az 1825 júniusára elkészülő kiséposz Toldy Ferenc szerint Kisfaludy Károly ösztönzésére született. (Bár ezt eddig nem említették, elképzelhető, hogy László június 27-i szentté avatásának évfordulójára.) Először az *Auróra* 1826. évi 4. számában jelent meg, Kisfaludy rajzával, aki egyébként pár évvel később, 1830-ban maga is megfestette a témát a *Szent László a cserhalmi ütközetben* című képén. Vö. VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek* 2, s. a. r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1967 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 5; a továbbiakban: VMÖM 5), 256. Az itteni sorok szövegének közlése teljes egészében megegyezik a kritikai kiadásával, amely a kéziratra megy vissza: VÖRÖSMARTY Mihály, *Cserhalom = Uő, Hősköltevények 1825–1831*, kiad. BAJZA József, SCHEDEL Ferenc, Pest, Kilián, 1845 (Vörösmarty Mihály Minden Munkái 3; a sorozat a továbbiakban: VMMM 3), 258. Az idézett kifejezések innen: „László, a' fejedelmi vitéz, amaz isteni férfi, / A' ki kemény erdélyi pejét ugratja közöttük? / Nem föld ad neki lelkesedést: szűz tiszta szívében / Él az erős isten, 's a' nemzeti ritka dicsőség. / E' kettő viszi csendes időn, 's intézi csatáin.”

⁸ VÖRÖSMARTY Mihály, *Drámák* 2, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1971 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 7; a továbbiakban: VMÖM 7).

⁹ VMÖM 5, 258.

¹⁰ PINTÉR, i. m., 67.

¹¹ MAGYAR, i. m., 30.

László az öntudatra ébredő nemzet erejének és jogfolytonos létének méltó példajaként jelenhetett meg.

Mint Magyar Zoltán a Szent László-kultuszt érintő, többfókuszú kutatásai során észrevételezte,

szembetűnő [...], hogy a Szent László-kultusz „lelke”, az elrabolt lány kiszabadítását feldolgozó legendaciklus mennyire eltűnt a 16. századot követően, s ha néha mégis ábrázolták, díszletként csupán, mindennemű mélyebb tartalom, érezhető kötődés nélkül. Ami persze érthető is: a barokk korban már más típusú szenteszmény került előtérbe, amelybe László ugyanúgy kiválóan beilleszthető volt, mint korábban, ám némiképp sematikus alakítva (a hős általi vízfakasztás csodája által).¹²

Vörösmarty a *Cserhalomban* viszont legalább olyan hangsúlyosan megidézte a „Szent László-kultusz »lelkét« is, hiszen bár *hallani a harcot, melyet [László] keze harcolt*”, mégis, elsősorban az őt övező legendáriumban kultikusá vált, az elrabolt nőt kiszabadító vitéz ősi története íródik itt újra,¹³ miközben meglátjuk Lászlót érző férfiként is.¹⁴

Toldy Ferenc – aki a *Cserhalom* című kiséposzt tartotta Vörösmarty legtokéletesebb művének – „megállapítja a cselekmény és az érdek egységét a műben, majd kiemeli, hogy az önmagában »egyszínűségével fárasztó« történeten Vörösmarty a „»romantikának lelkét hagyható elömleni«, »phantáziájának szabad mezőt« nyitott”. László, „aki »a ’költemény’ hőse«, »őbenne gyűlvén össze minden lovagiasság, ez belőle hinti romános sugarait az egész Magyarorságra«”.¹⁵ Összehajlik mindezzel Magyar Zoltánnak az a meglátása is, miszerint László

alakjában a korabeli nomád férfieszmény és az európai lovag- és uralkodóideál ötvöződött egygyé. A haza bajnoka ő, az *athleta patriae*, ahogyan a 13. századi szolozsmájának részét

¹² *Uo.*, 36.

¹³ Az alaptörténetet lásd *Képes krónika: A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról*, ford. GERÉB László, Bp., Magyar Hírlap és Mecénás Kiadó, 1993, 102–103. fejezet.

¹⁴ A *Képes krónikában* – máshol ugyan, de – konkrétan a leányrablás-történetben László lelkéről egyáltalán nem esik szó. A krónika a kerlési (cserhalmi) győzelem kapcsán így regéli el László és a leányrabló kun mondáját: „Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lóva hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lóva hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lóva sem maradt vissza semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá: »Szép húgom! Fogd meg a kunt övénél, és vesd magad a földre!« Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közlőrl át akarta szúrni a lándzsával; a leány akkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is kitetszik, nincsen hívség az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg azután sokáig mérkőzött a férfiúval, majd elvágta inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt. A király és a dicső hercegek így majdnem az összes pogányokat megölték, megszabadították mind a keresztény foglyokat, és diadalmas győzelemmel, örvendezve tértek vissza az egész vidám magyar haddal. Nagy volt az örvendezés Magyarország-szerte, szent énekekben és imádságokban magasztalták Istent, aki győzelmet adott nekik” (*Uo.*, 37–38).

¹⁵ VMÖM 5, 262.

alkotó *De Sancto Ladislao Regis* című himnusza is nevezi. [...] Minden feltételezhető érdeme ellenére is egyfajta ideál öltött benne testet. [...] *De van egy másik arca is* [a kiemelés tőlem – Cs. T.], az alázatos, a megbocsátó, érző emberé [a kiemelés tőlem – Cs. T.], aki számot vet a sorsával és a hatalommal, vállalva a reámért terheket.¹⁶

Vörösmarty tehát a *Cserhalom*ban ezt a mélyen érző embert is megidézi, mégis, egy pillanatnyi megtorpanás után Lászlót elkerüli a romantikus érzelmi érintettség, hiszen őt népe, országa védelmét érintő feladatok szólítják: „az érzés’ könnyü hatalmát / A’ nagy gondolatok kiveték tusakodva eszéből”.¹⁷

Bizonyos tehát, hogy Vörösmarty a magyar múlt és a magyar államiság – Jókai későbbi szavaival – „imádott tüneményét” rétegzett és többfunkciós utalásrendszerrel emelte vissza László király alakjában az irodalmi közbeszédbe, miközben – személyes életének, saját szerelmének áthallásos motívumaként is – megnyitotta az utat a László-kultusz romantikus és egyben modern értelmezése irányába is.

Az újjáéledő Szent László-motívum az elhúzódó és vitákban bővelkedő *Cserhalom*-receptióval¹⁸ és Toldy aktív és széles körű promóciós tevékenységével¹⁹ valóban még évekig az irodalmi közbeszéd állandó témája maradt, és a *Cserhalom* melletti Kisfaludy-illusztráció után az 1830-as évekre újra tárgyasulni is látszott. Ekkor ugyanis – feltehetően Vörösmarty javaslatára – Ferenczy Istvánt megbízták egy nagyváradi emlékmű tervének megalkotásával, amelynek talapzatán a Vörösmarty megverselte cserhalmi ütközet lett volna. Kerny Teréz azt írja a Szent László lovas ábrázolásairól szóló összefoglalójában, hogy

Ferenczy Vörösmarty Mihály társaságában érkezett először Nagyváradra 1834-ben, eredetileg a Rhédey-síremlék elkészítése ügyében. Augusztus 11–28 között tartózkodott a városban, mindvégig szívélyes vendégszeretettel élvezve. Feltehetően Vörösmartytól származott a Szent László szobor újbóli fölállításának ötlete is, hiszen néhány évvel ezelőtt éppen ő írt eposzt *Cserhalom* címmel Lászlónak a kunok ellen vívott csatájáról, de egy másik költeménye is foglalkozott alakjával. Ilyen körülmények között lépett érintkezésbe Lajcsák Xavér Ferenc nagyváradi püspökkel. Ferenczynek a múlt jelentős, a nemzet számára buzdító eszmét képviselő alakjáról vázolt szobrászati elképzelése szerencsésen összetalálkozott az egyházfő Nagyvárad középkori fényének föltámasztására tett erőfeszítéseivel és mecénatúrájával.

¹⁶ MAGYAR, *i. m.*, 31.

¹⁷ Az itteni sorok szövegének közlése teljes egészében megegyezik a kritikai kiadásával, amely a kéziratra megy vissza: VMMM 3, 270.

¹⁸ Maga Vörösmarty is vissza-visszakanyarodott a témához. Lásd például: a *Cserhalom* eredeti, majd új variánsra lecserélt és külön költeményként kiadott változatát: *Utóhang Cserhalomhoz I* (1825. június) = VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények 1*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 1.), 282. – *Szent László* (1833) = VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények 2*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 2.), 120. Ebben: „Sok harczolt hajdan vad erőben bátorodott hó: / A’ legerősebb ő ’s a’ haza szente vala.” Lásd még a két, hosszú ideig lappangó, 1847-es [*Cserhalom ez mellyen...*] és [*Honfi! Ha győztes apák...*] című költeményét: VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények 3*, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 3.), 165.

¹⁹ Vö. VMÖM 5, 257–264.

Szöbeli tárgyalásaik eredményeképpen Lajcsák megbízta Ferenczyt, hogy készítsen vázlatokat és mintát a szoborról, aki hamarosan eleget tett e kérésnek.²⁰

Bár az emlékmű végül nem készült el, hiszen a püspök az egyházmegyét ért földrengés okozta károk helyrehozatalára hivatkozva végül visszavonta a megbízást, a kérdés – és ezzel a László-kultusz – újjáéledésének folyamata nem torpant meg.

1836-ban Podhradczky József királyi udvari kamarai hivatalnok szentelt összefoglaló munkát Szent László életének és legendáriumának. A volt bencés, de fegyelmezetlenség miatt a rendből hamar eltanácsolt szerzetes levéltárosként korának egyik legszorgalmasabb szövegkiadója volt már, amikor összeállította *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. Oklevelekből, krónikákból, hagyományokból és legendákból* című, komoly forrásgyűjtésre támaszkodó munkáját. A munka annyiban különleges, hogy a szerző Lászlónak, „a szent életű királynak” az életrajzi adatai mellett a már feledésbe forduló, akár már kevéssé élő népi hagyományok és csodatevések újabb összefoglalásának is helyt adott:

Erre a kellemes munkára pedig serkenhetnek bennünket csak Sz. László királyról ország szerzte fön forgó Hagyományok is, melyeket nagyobb részt egybe/szedtem, s néhányat meg is fejttem; s úgy vélem, hogy miattuk senki vádolásától sem tarthatok; mert valamint egy felül a *nép gondolkodását s karakterét híven elünkbe terjesztik* [a kiemelés tőlem – Cs. T.]: úgy más részről annak folyvást élő bizonyági, hogy ditsőséges Sz. László Király közöttünk mindenkor áldott emlékezetben élt, a Kinek idnepén ezeket írtam Pesti-hegy Újvárában, Buda meg-vétele után száz ötvenedik esztendőben.²¹

Ezzel pedig Podhradczky a nemzeti és romantikus László király alakja mellett kultuszának a magyar *népeleméleti hagyományát* is megidézte és felelevenítette.²²

1846–1847-ben aztán a magyar irodalomban mintha egyenesen Szent László-boom tört volna ki. A sort Tompa Mihály kezdte az 1846-as *Népregék, népmondákban* megjelenő *Szent László királyról* című poemájával.²³ Imre László már felhívta a figyelmet a Tompa-szövegek dialogicitására:

Ha nem a megszólalás, a megszólítás, az interperszonális tér szemszögéből vizsgáljuk a Tompa-líra dialogicitását, akkor a másik legfontosabb megközelítés a szövegek párbeszédének végigkövetése. Az a meghaladandó elképzelés ugyanis, amely Tompát egyhúru, érdektelen költőnek véli, kevés figyelmet szentelt a magyar költészeti hagyományhoz fűződő viszonyának, illetve az őhöz kapcsolódó költői fejleményeknek. Pedig a líra-történetileg jelentéktelennek és unalmasnak minősített Tompa szövegvilága valójában az egyik

²⁰ KERNY Terézia, *Szent László lovas ábrázolásai*, *Ars Hungarica* 21(1993), 49–76.

²¹ PODHRADCZKY József, *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája: Ok-levelekből, krónikákból, hagyományokból és legendákból*, Buda, 1836, XXIV.

²² Erről még lesz szó a továbbiakban, mindenestre hasonlóan mutatja ki Arany kapcsán Szörényi László az *Arany János forráshasználata a Szent Lászlóról írott verseiben* című, rövid tanulmányában: SZÖRÉNYI László, *Arany János évében: Tárcák és tanulmányok*. Bp., Nap Kiadó, 2017, 81–87.

²³ Tompa egyébként más költeményeiben is említette Szent Lászlót. Például *Kálmán és Prezlava*.

legintenzívebb kapcsolatteremtő elődei és kortársai felől nézve, valamint egyáltalán nem lezárt és folytatás nélküli, ha kortársai és utódai őt továbbbíró textusai felől tekintünk rá.²⁴

Imre szerint a *Szent László királyról* című epikus munkájában Tompa a tradícióval kezd dialógust, amikor a versben például a 90. zsoltár második strófáját idézi szinte szó szerint ezekben a sorokban: „Sok századoknak lőn azóta múlása, / Miképpen egy éjnek rövid vigyázása.” Nem meglepő tehát, ha az 1846-ban született költeményben számos más, nem pusztán szöveg hasonlóságon alapuló²⁵ motívumegyezeit is találunk. Mivel itt korántsem a teljes körű allúziók összegyűjtése a célom – a korábbi néphagyományokkal való motívumtalálkozásokat és diskurzust itt egyáltalán nem említve –, egyetlen példaként Tompa verskezdő demonstrációjára utalok. Tompa ugyanis a poémát egy Vörösmarty *Cserhalomját* is megidéző felütéssel indítja: „Egy vén regét mondok Szent László királyról, / A cserhalmi hősről, Bélának fiáról”.²⁶ Majd akár a saját korában és korára is üzenetként kódolható sorokban („Gonoszoknak útját hatalma elveszté” – „És a népek felett ítelt igazságban, / Nagy jó véget érven minden szándékában”) az országmentő, csatározásokban gazdag leírás után a poémát a László-legendáriumnak azzal a néphagyományban megőrzött csodatételével zárja, amelyben az egyedül maradó, semmi segítségre nem számító, fegyvertelen László a rátámadó, fenekedő kun csapat elől a reménytelennek és kilátástalannak látszó helyzetben úgy menekül meg, hogy az Úr oltalma segítségével a sziklát, amelyen áll, kettéhasítja, így a rátörő kunok nem érhetik el. Imre értelmezése alapján Tompa „szövegformálása (talán ösztönösen) kontaktust létesített a régibb s az újabb szövegtartományokkal. [...] Nem annyira kölcsönzések ezek, mint inkább már-már kihívó párbeszédre kényszerítése a több száz éves szövegnek: amit akkor mondott, mit mond új szövegkörnyezetben?”²⁷

Érdemes emellett elgondolkodni Ajkay Alinka fölvetésén és elemzésén is, aki Gyulai Pál költeményeiben vizsgálta meg a kortárs szöveg- és líraelemek visszaköszönését, a költőtársak munkáival való szövegszerű hasonlóságokat és párhuzamokat, valamint azok újraírását.

Gyulai Pál számára a nagy elődök és kortársak követése mind tematikailag, s még inkább formailag alapvető költői magatartásnak tűnt. Azonban számára nem pusztán utánzásról van szó ilyenkor, hanem eljárása sokkal inkább az antikvitás *aemulatio*-fogalmához, azaz

²⁴ IMRE László, *Személyközi és szövegközi viszonya és líratörténeti funkciója Tompa Mihály költészetében*, ItK, 113(2009), 3. sz., 255–272. Az idézet: 264.

²⁵ A latin és magyar nyelvű egyházi költészetben, a kódexekben talált Szent László-emlétek és -szövegek szöveg- és verselési hasonlóságairól és azonosságairól – összehasonlításokkal és példákkal – bővebben értekezik Szilárd Leó. Vö. SZILÁRD, *i. m.*, 8–35. (Elsősorban a *Szent László a latin nyelvű egyházi költészetben*, a *Szent László himnusza*, a *Szent László a latin nyelvű egyházi költészetben* című fejezetek.)

²⁶ TOMPA Mihály, *Szent László királyról* = TOMPA Mihály *Versei 5.: Beszélyek, balladák*, Pest, Heckenast, 1863, 163–168. A Vörösmarty-vers érintett sora: „Béla fiát Lászlót a váradi sírterem őrzi”. A Tompa-vers első megjelenése: TOMPA Mihály, *Népregék, népmondák*, Pest, Beimel, 1846.

²⁷ IMRE, *i. m.*, 265.

a *versengve utánzás* gyakorlatához hasonlítható. Gyulai verseiben egyrészt tisztelettel hajlik meg a rangos, elismert és példaadó költőelődök előtt, másrészt válaszképpen költőként versengve utánozza őket, reflektál motívumaikra, témáikat aktualizálja – és mindezzel példaképeinek utódaiként, költészetük folytatójaként és örökösöként jeleníti meg magát. Tudatosan használja példaképeinek legjellemzőbb mondatait, versformáit azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy olvasói ismerjenek rá a hasonlóságokra, idézzék fel magukban a példaadó műveket is, és azonosítsák azok modernizált, konnotált tartalmait. Ez kétségtelenül erősíti és demonstrálja Gyulai saját verseinek a magyar költői hagyományokba és kánonba való beilleszkedését és beágyazódását.²⁸

A pezsgő 1847–1848-as évek íróinak levelezését és a 19. század derekának költészeti anyagát ismerve, az a költői magatartás, amely a korábbi versek, művek újraírását és ezzel újraértelmezését felvállalja, vagy a versengve utánzás, de legalábbis az egymás mély tiszteletéből és elismeréséből fakadó, ám megújított költői allúziók és utalások gyakorlatát szívesen alkalmazza, egyes témákat, motívumokat, sorokat a korábbi műre reflektálva, megőrizve és magába foglalva, továbbéltetve továbbír, egyáltalán nem tűnik ritkának. Ezeknek az éveknek a Petőfi, Arany és Tompa közötti baráti levelezését olvasva egyrészt kitűnik, hogy a költői versengésben nemegyszer maga a versengés, a másik leelőzése és legyőzése is célá válhat,²⁹ másrészt pedig kiderül, hogy egyes motívumok megverselése rövid időn belül körbeszaladhat a baráti körben,³⁰ és más-más, egyéni értelmezéssel születhet meg és újjá.

Kétségtelen, hogy az 1840-es évtizedben a motívumegyezési folyamatok inspirációjában nagy szerepet játszottak a Kisfaludy-társaság éves kiírásai, amelyek egyrészt egy-egy elméleti kérdés megvitatására, másrészt egy – úgynevezett – „költői

²⁸ AJKAY Alinka, *Aki „sokat vasalt” – Gyulai Pál verseléséről = (B)Irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén*, szerk. AJKAY Alinka, Császtvay Tünde, Bp., reciti, 2018, 67–99. Az idézet: 98–99.

²⁹ Lásd például a következő levélrészletet: „Bánom is én ha pályázz is Szécsi Máriáddal, általad győzetni meg dicsőségemnek tartanám. Azt mondanák, ha Petőfi nem pályáz, bizonyosan A. nyer és ez már maga többet ér a tavalyi nyeresémenél.” Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. szeptember 7. = ARANY János, *Levelezés I. s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István*, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei 15; továbbiakban: AJÖM 15), 138.

³⁰ Két jellemző részlet Arany Petőfinek 1848. január 8-án írt leveléből: „Tompára pedig ne »durúzolj«. Ne hidd azt, hogy ő veled mérközni kíván. Én legalább nem hiszem, hogy Tompában, ki néha, sőt többnyire olly jókat ír, ne volna annyi műérzék, hogy Szécsi Máriádnak az övé feletti hasonlíthatlan elsőbbségét ne érezze. Ezt pedig annál inkább van okom állítani, mert maga írja nekem, hogy az ő Máriája »középszerű historia, jó lesz valamely lapba.« [...] A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem az versenyre szurkált volna, sőt, megvallom, eltávoztad után az okozta leginkább csüggedésemet hogy hátha versenyezni akarni láttatom olly művel melly mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s felgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamely viszonyban lettem, következésképp szándékomat tudhattam volna, – hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző; – hogy végre nálam az irmodor sem az, a mi nálad, az enyém inkább a népies felé hajolván s elbeszélő folyamú lévén, míg a tied balladai gyorsasággal nyargal a cselekvényeken: neki dültem s bevégeztem. Azért, édes pajtás, azt ne gondold valahogy’ mintha verseny nélkül »Murány (nem Murányvár; ne szaporítsuk benne a macskariasztó r betűt) ostroma« meg nem született volna” (Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1848. jan. 8. = AJÖM 15, 167–168).

feladás” elkészítésére ösztönözték a pályázókat.³¹ Ez az irányított témaválasztás – bár rendszerint nem egyetlen konkrét téma feldolgozását kérve – megadott példáival, kor- és műfajjavaslataival mégis sokszor egy irányba vagy hasonló témaválasztás felé terelte a szerzőket. A Szent László-téma esetében azonban nem tudunk ilyenről. (Kétségtelen, hogy volt viszont a „Kisfaludy-társaság által 1846. febr. 8kán kihirdetett jutalomkérdések” között egy, amelyben szerepelt a következő: „a’ Kisfaludy-társaság hazánk történet-buvárainak figyelmébe ajánlja e’ kérdést: Mit lehet a’ régi bel’ s’ külföldi krónikákból’ s’ egyéb emlékekből, valamint a’ hagyományokból, némelly fenmaradt babonás erkölcsökből, s’ végre a’ nyelvben találtató nyomokbul, a’ pogány magyarok vallási hitéről és szertartásiról bizonyosat vagy hihetőt kivonni? [...] Mit jelent hihetően »Lapides« szó szent Lászlónak a’ régi magyar vallás’ elnyomását tárgyazó törvényében? [...] A’ pályamunkák beküldésének határnapja nov. 20. 1847.”³²)

Kisfaludy érdeklődése és Vörösmarty iránymutató kiséposza (valamint annak hosszú életű recepciója) a témát az irodalom fókuszában tartotta, és az Árpád-kor – már önmagában is – a nemzeti eposz problematikájának, a nemzeti és a népi viszonyának elméleti tisztázása idején kiemelt figyelmet kapott. A korszak Szent László-műveiben is gyakoriak a szöveghasonlóságok, a verselési és ritmusutalások szövevényes rendszert alkotnak a kor irodalmi produktumainak hálózatosságában, és mindenképpen a szöveghasonlóságok és a formai jegyek azonosságai mellé emelhetők a motívumazonosságok vagy -hasonlóságok, rájátszások, a különböző szerzők témaválasztásának dialogicitása is. A motívumvándorlás és -kölcsonzés így egyfajta inspirációs erőként működött. Mindezek által párbeszédbe kerülnek egymással a szerzők, és az azonos vagy hasonló mintákból születő művek között egyfajta sajátos és szövevényes intermedialitás alakul ki.

A Kisfaludy Társaság által 1846-ban meghirdetett költői beszély-pályázat nyerteseinek munkája 1847. május vége és június közepe között jelent meg egy kolligátumban.³³

³¹ Az azonos téma megírásáról itt egyetlen példaként: 1847-ben a kiírás szerint „készítették költői beszély, mellynek tárgya Szécsi Mária. Jutalma tizenkét darab arany, Marczibányi-Motesiczky Vincenzia asszony alapításából. Beküldés határnapja nov. 20.” Vö. például, a teljesség igénye nélkül: Arany János levele Szilágyi Istvánnak, 1847. [április 2.] – Tompa Mihály levele Arany Jánosnak, 1847. július 5. – Arany János levele Petőfinek, 1847. augusztus 25. és szeptember 7. – Petőfi Sándor levele Arany Jánosnak, 1847. ~~augusztus~~. [augusztus 29.] szeptember 9. – Tompa Mihály levele Arany Jánosnak, 1847. október 28. és 1847. december 1. – Petőfi Sándor levele Arany Jánosnak, 1848. január 2. – Arany János levele Petőfi Sándornak, 1848. január 8. – Arany János levele Szilágyi Istvánnak, 1848. január 27. – Arany János levele Tompa Mihálynak, 1848. január vége (elveszett, csak a tartalmát ismerjük) stb. – A pályázatra végül egyikük sem adta be megírt munkáját, csak Szász Károly küldte be művét.

³² A felhívás sok helyen megjelent, például: Nemzeti Társalkodó, 1846. február, 12. szám, 45. – Pesti Hírlap, 1846. február 12., 98. – A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 7. (1845–1846), I. Történetek, 1845/46, XLVI. – Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. szeptember 19, 12. sz., 192. – A felhívássorozat 1847 februárjában megismétlődött a lapokban.

³³ *Költői pályaművek mellyeket MDCCCXLVII-ben koszorúzott és kitüntetett a’ Kisfaludy-Társaság*, Pest, Eggenberger és Fia, 1847. – A kiadás pontosabb dátuma a Petőfi–Arany-levelezésből, valamint innen tudható: ARANY János, *Az elveszett alkotmány – Toldi – Toldi estéje*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp.,

A kötetben szerepel Arany „koszorúzott beszélye”, a *Toldi*, Tompa Mihály másoddíjas *Szuhay* Mátyása és a harmadik díjazott, Garay János munkája, a *Bosnyák Zsófia*. A szerzők az 1847-es év irodalmi sztárszerzői.

Arany és Tompa 1847 júniusától – Petőfi közvetítésével – személyes, de legalábbis baráti levelezésben álltak. Arany már februárban kérte Petőfit:

Ha irsz Tompának, üdvözeld nevemben. Első megjelenése óta kedvenczem ő, mert költ: lelket ir nem cifra szókat. S ez az, a miben te az én bálványom vagy ... azaz voltál míg még csak imádtalak ...most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon. Hm, ez a triumvirátus! ... De tudod-e hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek ját[ék]szerévé lön? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten én se legyek.³⁴

Az Arany–Garay-kapcsolat viszont ekkoriban még csak hallomáson, illetve egymás műveinek ismeretén alapult.³⁵ Garay a Kisfaludy Társaság bírálóbizottságában maga is támogatta a *Toldi* győzelmét, Arany pedig – mint pályakezdő író – becsülte Garay írói munkásságát. Így, amikor Tompa 1847 augusztusában arról faggatja, mi a véleménye a közös kötetükben közölt Garay-műről, Arany kitérő választ ad, arra hivatkozik, hogy mint *népi író* nem ért hozzá³⁶ – nemsokára pedig, szintén Petőfi közvetítésével, először írásban kezd barátkozni Garayval is.³⁷

Talán nem tűnik merész megállapításnak, hogy a személyes kapcsolattartás, a kialakuló írói hálózatépítés, az ezzel járó, folyamatos párbeszéd és gondolataik, írói megoldásaik és témáik egymással való állandó összeszikkasztása, összemérése, tovább- és újragondolása nyilvánvalóan segítette az írók és műveik diskurzusainak a kialakulását, egyre szövevényesebb kapcsolatrendszerének működését és egymásra

Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei 2.), 247. – Arany egyébként a tiszteletpéldányokat még az év decemberében sem kapta meg.

³⁴ Arany János levele Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. február 28. = AJÖM 15, 58–59.

³⁵ 1847. március 12-én Szilágyi István, Arany barátja azt írja neki: „5. Azt kérdem: fog-e valamit az idei Kisfaludy pályázással tenni? ... Én kérem. Tekintse meg k[edves] b[arátom] *Byron* Parisináját, der Gefangene v[on] Chillon – miket én németben olvastam, vagy talán még D[ie] Braut v[on] Abydos: s foghat olyan *Szécsy Mariát* nem úgy szokott oda irni m[in]t a *studiumos* G[aray] h[a]n[e]m, m[in]t a ki érzi, hogy – fiatal, gyakorlatlanokkal *kél pályára*” (Szilágyi István Arany Jánosnak, Máramarosziget, 1847. március 12. = AJÖM 15, 68).

³⁶ A levél elveszett, de témáját ismerjük: AJÖM 15, 121.

³⁷ Igaz, két év múlva, 1849. május 27-én, a harcok mindennapjaiban Arany viszont már azt jegyzi fel, hogy „innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szivességéből az ő lakásán birtam egy szobát” (AJÖM 15, 255). – 1851-ben Arany is gyűjt előfizetőket Garay *Szent László* című munkájára. (GARAY János, *Szent László, Történeti költemény 1–2*, Eger, Érseki Főtanoda, 1851. A munkát 1854-ben – népszerűsége miatt – másodszor is kiadták [AJÖM 15, 326].) – Garay elismerése azonban nem volt egyöntetű; 1850. augusztus elején Lévy József nem túl lelkesen kérdezi Aranytól: „Olvastad Garay Szent Lászlóját? ... Tisztelem becsülöm Garayt és sok kegyelettel vagyok iránta kivált mostanában, hanem Szent László csak martyrkoszorut tehet fejére borostyánt vagy babért semmi esetre. Lyrai formát választott éposának. Ez is nagy hiba. De hogy írta meg? Ah János barátom! szeressük őt, hanem de sa veston ne parlons pas!” (Lévy József Arany Jánosnak, Pest, 1850. augusztus eleje = AJÖM 15, 381).

felelését is. Ezt itt csupán egyetlen kiadvány kapcsán vizsgáltuk, amikor a három nyertes költő akkori téma- és motívumegyezéseiben az akaratlagos vagy egymással kialakuló kapcsolódási pontokat kerestük. Valójában azonban nem is a közvetlen egymásra hatások felderítését látom fontosnak, hanem azokat az inspirációs forrásokat, középpontokat, megismert és kínáló nézőpontokat és hatásokat, amelyek formálhatták egy korszak irodalmi közgondolkodását, valamint magyarázhatják egy-egy téma korszakonkénti kiemelt sikerét.

Mindenesetre tény, hogy egy év leforgása alatt az 1846-os írónyertesek mindegyike megírt legalább egy vagy éppen több, a Szent László-tematikába is besorolható munkát. Tompa – ahogy már írtam – egyrészt annak a magyar királynak szentelte 1846-os poémáját, aki „a pogány kunokkal harmadszor vítt harcot, / Kik országán tőnek sok keserves sarcot,” és ezzel az országmentő László, a jó és nemzeti uralkodó alakját a reformkor narratívájában is könnyedén értelmezhetővé tette. Másrészt felelevenített egy hangsúlyosan erdélyi és hangsúlyosan a László-kultusz népi hagyományából kölcsönzött és ott megőrzött legendaelemet (a tordai hasadék mondáját), amely Lászlót mint a nép szeretett királyát állítja elénk:

Orczáját a szegény elől nem rejtette
De vigasztalással s kenyérrel értette [!];

Ezért nagy hivségét birta ő népének,
Kik látták jóvoltát szelíd elméjének,³⁸

Az alighogy az irodalmi életbe igyekvő Arany, aki személyes kapcsolatrendszerében is a legmeghatározóbb lépéseit tette meg ekkor – éppen a Petőfivel és Tompával való „népköltői triász” barátságot építette, valamint a Vahot–Garay-féle *Pesti Divatlap* állandó szerzősége felé tájékozódott –, és akit kitüntetően a népiesség problematikája foglalkoztatott, nyilvánvalóan nagy nyitottsággal fordult a Tompa-féle, néphagyomány őrízte szentkirály-ábrázolás témája és népköltői megoldása, azaz egy, a néphagyományban megőrzött és újonnan megverselt László-legendaelem felé. Garay, a közös kötet harmadik szerzője esetében pedig különös hangsúlyt kaphatott a téma, mert éppen ekkortájt, 1847 telén publikálta³⁹ az *Árpádok. Történeti balladák- s mondákban* című kötetét.

Garay a reformkori forrongó hangulatban az országalapítók élettörténeteinek felfűzése és a dicső nemzeti múlt folyamatként való bemutatása, példájuk széles körü

³⁸ TOMPA, *Versei* 5..., i. m., 165.

³⁹ A *Pesti Divatlap* 1847. szeptember 9-i 37. számából megtudni, hogy „(Garay János) »Szent László« című regényes hőskölteményét rövid időn bevégezni, s e nemben koszorús költőnktől csak a legjobbat lehet várni” 1184. – A *Nemzeti Ujság* 1847. szeptember 19-i, 559. száma 595. oldalán pedig arról adtak hírt, hogy „(Garay János) koszorús költőnktől legközelebből »Balatoni dalok« fognak megjelenni, melyeket Füred meglátogatása alkalmával írt. Ugyanezen szorgalmas költő »Szent László« című hőskölteményen dolgozik.”

megismertetése, iránymutatásuk, sőt normakijelölő igényük bizonyításának akarata indította munkája megírására. Szent László alakját egyrészt a „Vörösmarty-hagyomány”-hoz igazodva a cserhalmi ütközetben, másrészt a „Szent László hadjárásai” című epizódban elevenítette meg, amellyel a szent királyt a magyar történelem hőseként, az ország védőszentjeként keltette életre. A honfoglaló vezérek és az Árpád-házi királyok, azaz a magyar őstörténet megverselésével Garay a magyar identitás erősítés nemzeti feladatának felelt meg, amelyben – miként Veszprémy László megfogalmazta – Szent László „uralkodása lezárta az útkeresés évtizedeit: az ország királya a német és bizánci birodalomtól és pápaságtól egyaránt független, azokkal partneri viszonyt ápoló középhatalom fejeként állt az ország élén [...] Ne feledjük, ezekkel a harcokkal kezdődik hazánknak, mint a kereszténység védőbástyájának történelmi küldetése.”⁴⁰ És ahogy a kortárs Tóth Lőrinc fogalmazott Garay halálára írt emlékbeszédében:

Minden egyes dalának, annnyival inkább nagyobb költeményeinek alaphangja ezen kifogyhatlan hevű hazafiság, mely azonban a költői lélekben valóban emberivé, 's a leg-nemesebb tisztaságra, salaktalanságra 's férfiaságra emelkedett. Az ő költeményeiben nem a gyáván siránkozó, czéltalanul epekedő, irósvaj-lágyságú, és csüggeteg és szárnyaszegett világfájdalomba olvadozó hazafiság' sóhajait, 's nem is a bunkós modorú, nyers, a magyar hazaszeretetet minden külföldinek megvetésével 's gyűlöletével azonosító, hogy úgymondjam, csikóbőrös hazafiság' hetenkedéseit: hanem azon valódi, megtisztult, emelkedett, tetterős hazafiság' hangjait halljuk zengeni, mely iránt lehetetlen rokonszenvvel nem viseltetni még annak is, ki a cosmopolitica téveszmék felé hajlik, 's mellynek e' nemzet' testére általános szétáradásában lehet egyedül biztos üdvünk 's jövendőnk. [...] Több költészfajban kísértette erejét; legkisebb sikert eszközölt a drámában, legtöbbet azon fajban, mellyre utóbbi időben szentelte napjait 's éjeit, a balladában, mellynek összefűzött zamatos virágai nagy hőskölteményekké csoportosultak az Árpádokban és Szent Lászlóban, egész történelmi korszakot foglalva át. Ha az ezen versekben foglalt történeten, históriai hívség 's pontosság' tekintetében meg nem felel is a szigorú ítészet' kívánalmainak, [...] de szentül megfelel a nemzeti költő hivatásának, mely nem más: mint tanítani örökhű, fáradatlan, tetterős hazaszeretetet.⁴¹

A Horvát István és Révai Miklós nyelvészeti előadásain nevelődött Garay szerzői-írói habitusát, elváráshorizontját, valamint folyamatos egzisztenciális nehézségeit ismerve kijelenthető, hogy izzó nemzeti hevülete mellett mindig is figyelemmel kísérte a szélesebb olvasói kör igényeinek és üzleti kívánalmainak elvárásait is. Az *obsitos* szerzője értett a kevésbé kvalifikált közönség nyelvén is, és néhány évtizedig még a túlzóan patetikus hazafias iránykölteményei is igen népszerűek voltak. Így rendkívüli sikerrel dobta piacra *Az Árpádokat* is, amely olyan népszerűséget és elsöprő sikert ért el, hogy Emich Gusztáv még 1847-ben külön kötetként és pár hónappal később, 1848 februárjában Heckenast Gusztáv már (szintén külön kötetként) második kiadásban is

⁴⁰ VESZPRÉMY László, *Szent László – Legendák és valóság = Szent Lászlótól a modernkori magyar rendszertudományig*, szerk. GAÁL Gyula, HAUTZINGER Zoltán, Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja – Magyar Rendészettudományi Társaság, 2017 (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 19), 205–211.

⁴¹ TÓTH Lőrinc, *Gyászbeszéd Garay János emlékére, Akadémiai kisgyűlés, 1854. május 8.*, Akadémiai Értesítő, 14(1854), 119–130. Az idézet: 127–128.

újranyomta.⁴² Garay egyébként a kiemelt népszerűségről bizonyosságot adó témát 1849 történelmi traumája után sem hagyta el, és az 1850-es évek elején Szent Lászlónak 12 énekbe szedett, kétkötetes, 250 oldalas történelmi költeményt áldozott. Ez a kiadvány is több kiadást megért (1854), és még 1865-ös utánnomása is bizvást számíthatott az olvasói érdeklődésre, még ha több kortárs szerző – például Tompa és Lévy József – nem tekintette is sikerült alkotásnak.

A történelmi balladák Szent Lászlóról szóló költeményének már a bevezetésében László

Mint az erdő fái közt a *czédrus* áll,
Termetesb és szebb vala több társinál;
[...]
A csatában mint *oroszlány* oly erős,
Rettenetes, győzedelmes volt a hős;
Béke napján, a tanácsban, trónuson
Bölcseséggel s észszel győzött a bajon.
[...]
S hosszú nyolczszáz év után is a magyar,
Ha nagy és jó és dicső királyt akar:
Nem kíván más fejedelmet trónusán,
Csak minő volt László király hajdanán.⁴³

Néhány hónappal a nyertes művek kolligátumának megjelenése után Arany Jánosnak a *Pesti Divatlap* 1847. november 25-i számában (Vahot Imre lapjában, ahol Garay János volt a segédszerkesztő) megjelent *A keresztfű* című (később *Szent László fűve* címre átnevezett, az alcímében népmondaként kategorizált) munkája, amelyben a nép körében ismert monda történetét meséli el.⁴⁴ Bár máig sokan – és talán túlzottan magába záruló körben – keresték és keresik a Szent László-legendamotívumra épülő első Arany-vers ihletőjét és forrásanyagát, vagyis a korábban szépirodalmi alkotásban még meg nem verselt Szent László-legendaelem eredetét, e szerzők megállapításait nagyrészt elfogadva úgy gondolom, a válasz sokkal többértűbb. A fentebb már részben bemutatott, gazdag irodalmi inspirációs közeg, a forrongó történelmi korban népszerű téma és a kor nagyon aktuális üzeneteire is átérthető párhuzamai – együttesen, alig vagy nem szétválaszthatóan – legalább annyira részesei lehettek a mű megszületésének, mint amennyire a szakirodalomban eddig felsorakoztatott okok.

⁴² Az 1847-es kiadáshoz Emich (GARAY JÁNOS, *Az Árpádok: Történelmi balladák- s mondákban*, Pest, 1847.) az Eggenbergerék kiadta, krúdában megmaradt Garay-szöveget használta, ugyanis a belívek ugyanazok, mint a kolligátumban. Az 1848-as Heckenast-kiadás (GARAY JÁNOS, *Az Árpádok: Történelmi balladák-, legendák- s mondákban*, Pest, 1848.; az OSzK-ban lévő példányán ceruzás rájegyzés az évszám mellett: febr.) teljesen új szedéssel, sokkal gondozottabb, igényesebb; a korábbi szedési hibák jó részét javítva és két – valószínűleg kifejezett – sor pótlásával jelent meg. A Szent Lászlóról szóló rész az Emich-féle kiadásban a 107–119. oldalon, míg a 2. kiadásban a 98–108. oldalon.

⁴³ GARAY, *Az Árpádok...*, i. m. (1847), 107.

⁴⁴ *Pesti Divatlap*, 1848. november 25., 1508–1513.

Már az eddigiek alapján is kijelenthető, hogy szinte az lenne a csoda, ha az irodalmi közéletben helyét kereső Arany *nem* dolgozta volna fel a Szent László-témát. Impulzusok, ki- és felhívások, napi hírek, párbeszédre serkentő művek és allúzióik sokasága nem szűnően ösztönözhette az irodalmi közegben helyét kereső Aranyt – és amúgy a többi költőt is –, hogy Szent László kultuszát modernizálva értelmezze, felhasználja és szervesen beépítse a maga irodalmába. Az újságok nap mint nap szállították a témát dinamizáló híreket és cikkeket. Az év márciusában például arról tudósítottak, hogy

(Bécsi levelek szerint) honfiaink egyike, a történeti festész Engerth Ede, ki miután két évvel ezelőtt művészeti ügyességéért ő felségétől az első legmagasb udvari díjjal és a nagy arany emlékpénzzel megjutalmaztatott, – mely megkülönböztetésben kivüle még egy sem részesült honi művészeink közül, – jövő ősszel mint csász. pensionátus Rómába utazand, most egy, Ákos a kunfejedelemmel harcban levő Szent László királyt ábrázoló képet fest, melyet jövő műkiállításunkra szánt, hogy Rómába utazta előtti utolsó művét honának szentelhesse.⁴⁵

1847 szeptemberében, az Arany-művet néhány számmal megelőzően a *Pesti Divatlap*ban Pataky Ferenc a *Helyleírások Erdélyből* című írásában – Vörösmarty *Cserhalomjából* választott mottóval és zárómonddal – Cserhalomról értekezett:

Cserhalom, az egészet belepő cserbokroktól neveztetik, mellyek nagy része már hatalmas nagy fákká nevededett, sz. László hegyének is mondatik a régiektől, s bucsújárással tiszteltetett a szent király emlékéül. Többször körülnéztem, de nem keresék történeti emléket e helyen; mert elmondá a nagy költő: „Nincs oszlopod érczből, oszlop vagy te magad, oh diadalmak halma, meződdel[?]” Budai F. így írja le Cserhalom történetét: Salamon király 1070-ben elhagyá Dobokát egész hadi erejével, s Kerlés alá érkezett, eleinte fel sem vette őt a kun, megtudván azután, hogy a magyarok csakugyan jó erővel vannak, Cserhalom nevű dombra vonult, s onnan nyilaza a magyarokra, utánok száguldoztak a magyarok; felugratott László, s egy maga négy kunt ölt meg. Futásnak iramodtak a kunok, utánnk[!] a magyarok, s köztök a három királyi rokon Géza, Salamon és László, ki már meg volt sebesítve, megpillantván, hogy egy kun szép magyar leányt lovára kapott fel, s villámgyorsasággal vitte, üzöbe veszi, kit a váradi püspök leányának gondolt lenni. Utol érvén a kunt, keresztül szúrta, a leány minden esdeklései daczára. A herczeg gyors paripájának neve Zúg volt!!

Dobokamegye 1748-ban választott czimere e jelenést ábrázolja.⁴⁶

Arany forrásanyagát tehát rendkívül bonyolult lenne egyértelműen meghatározni, még ha újabbnál újabb adalékokat is találunk hozzá, illetve ha a legenda fő témájának legfontosabb forrásait egyre bizonyosabban látjuk. (A keresztfűmotívum korai előfordulásait – a korábbi irodalomtörténeti bizonyítások feltüntetésével – az új kritikai kiadás⁴⁷ pedánsan összeszedte.) Bár emellett sem vethetjük el még az olyan, nehezen igazolható, inkább csak asszociációs láncon végigvezethető gondolatmenetet sem, amely szerint elképzelhető, hogy például Aranyt a *Keresztfű* megírása felé segíthette

⁴⁵ Pesti Divatlap, 1847. március 7., 316–317.

⁴⁶ PATAKY Ferenc, *Helyleírások Erdélyből IV*, Pesti Divatlap, 1847. szeptember 2., 1135–1138.

⁴⁷ ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., Universitas, 2019 (Arany János Munkái, AJM *Elbeszélő költemények*). A költemény két variánsa: 42–61, jegyzetek: 807–818.

az a 32. lábjegyzetben jelzett felhívás, amelyben 1847. november 20-ig kérték be-
küldeni a választ: „Mit jelent hihetően »Lapides« szó szent Lászlónak a régi magyar
vallás elnyomatását tárgyazó törvényében?” Bizonyíthatatlan, de elképzelhető, hogy
a *Lapides* szó és a „kő > (hun) kőoszlop > kőbálvány > kőképek a nagyobb fontosságú
vagy eskütételi helyeken (elsősorban kutaknál, forrásoknál, fáknaál és kőhalmoknál)⁴⁸
> kerek, kőre vagy pénzre emlékeztető növény” asszociációs sora segíthetett felele-
veníteni Aranyban azt a régi Szent László-legendát, amelyet egyébként Podhraczký
Szent László-könyvéből (és az általa később kiadott *Budai Krónikából*) ismerhetett, és
amelyből Arany a versközlés után idézi a latin nyelvű mondaszöveget – ahogy Szörényi
László meggyőzően idézi és bizonyítja.⁴⁹ A Podhraczký-mű mindenestre könnyen
elérhető volt, így Arany is hozzájuthatott. Sokkal inkább, mint a szakirodalmi szerzők
által feltételezett 16., 18. századi, ritka forrásokhoz; igaz, nem kizárható, hogy – főleg
barátja, Szilágyi István közvetítésével – ezekről is tudomása lehetett.

Hihetnénk, hogy a sokkal meggyőzőbb források esetében könnyebb az azonosítás,
különösen, ha még szövegazonosságot is találunk – főként az Arany által idézett, a vers
végén közölt latin mondaszöveggel –, mégis megtévesztő eredményekre juthatunk.
Az új kritikai kiadásban Török Zsuzsa például arra építi az egyik bizonyítását, hogy
Aranyt „emlékezete valószínűleg megtévesztette a költemény forrásával kapcsolato-
san”,⁵⁰ amikor az említett lábjegyzetben Szikszai Fabricius Balázst tünteti fel. Török
szerint így „a latin szövegrész és a feltüntetett szerző, Szikszai Fabricius Balázs azonban
nem tartoznak össze. Vagyis a latin szöveggel Arany nem Szikszait idézte, és még csak
nem is utalhatott rá, mivelhogy Szikszai 1590-ben először megjelent, majd több kiadást
is megért *Nomenclaturájában* nem említi a keresztfűhöz kapcsolódó mondát, csupán
magát a növényt.”⁵¹ Az 1619-es kiadásban azonban a monda – megegyezően Arany
lábjegyzetbeli idézetével – ott szerepel a *Cruciata, gentiana minor* meghatározása alatt.⁵²
De persze könnyen megeshet az is, hogy Arany nem magát a kötetet tartotta a kezében,
hanem erről is Szilágyitól hallott, és az ő jegyzeteit használta. A szakirodalom szintén
régóta ismeri Arany barátjának, Szilágyi Istvánnak meghatározó szerepét az Arany-mű
megszületésében. A kritikai kiadás sajtó alá rendezője szerint is Szilágyi István hívta
fel Arany figyelmét a témára – 1847 július–augusztusában ott volt nála Szalontán –,
Szilágyi ugyanis ekkor a régi magyar szótárirodalmat tanulmányozta. Egy harmadik
forrásról, Beythe István 1583-ban készült *Stirpium nomenclator pannonicus* című

⁴⁸ Vö. például: KÁLLAY Ferenc, *A pogány magyarok vallása*, Pest, 1861, 91, 93.

⁴⁹ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 81–87.

⁵⁰ AJM *Elbeszélő költemények*, 812.

⁵¹ AJM *Elbeszélő költemények*, 810.

⁵² *Nomenclatura seu dictionarium Latino-Ungaricum clarissimi viri d. Basillii Fabricii Szikzovii, editio prioribus limatior et multo auctior cum indice duplici, opera Emerici A. Sz. Uyfalvii, Debrecini, typis Pauli Rhedae Lipsensis, M.DC.XIX. [1619] = RMK 1., 489. https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_489/?r=0&pg=25&layout=s [26–27] (utolsó megtekintés: 2022. január 4.)*

növényszótáráról ugyancsak ő mesélhetett barátjának, amelyben szintén ott szerepel a Szent Lászlóról szóló monda a kővé vált pénzekről.⁵³

Semmit nem kizárva a felsoroltakból, van azonban egy sokkal kézenfekvőbb forrás is, amelyre eddig senki nem figyelt fel. Szilágyi ugyanis az Akadémián 1847. november 15-én tartotta meg székfoglalóját az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának kisgyűlésén,⁵⁴ este 6 órakor *A' magyar szótáriródalom' történeti szemléje. Első korszak: Nyír-Kállaitól Molnár Albertig, 1484–1604-ig* címmel. Az előadás első közleményének szövegét a *Magyar Academiai Értesítő* közölte.⁵⁵

Ebben Szilágyi a 15–16. századi szógyűjtőkről, szótárírókról számol be – többek közt Szikszai Fabricius Tamás *Nomenclatura...*, illetve Bejthe[!] István munkájáról. Szikszai szógyűjtéséről azt írja:

a' *Szent László fűvéről* szabad legyen egyet ide tennem még, melly köznépünknel ma is fenvan ugyan névben, de az elnevezés' okát minél kevesebben tudjuk. A' 12. lev. 2-ik lapján van az így: *Gentiana Cruciat minor = körösztos fű = Szent László füve*: „Sancti Ladislai regis [Szilágyinál kisbetűvel– Cs. T.] tempore gravissima peste univrsam ungarium [Szilágyinál helytelenül kisbetűvel, az eredeti műben nagybetűvel – Cs. T.] afflictam ajunt. Eum vero [Szilágyinál a szó kimaradt – Cs. T.] precibus a Deo obtinuisse, ut quamcumque stírperem [Szilágyinál kisbetűvel– Cs. T.] sagitta in altum emissa feriret, utilem eam ad hanc luem curandam praestaret [az eredeti műben helytelenül, mert kimaradt az *e* betű – Cs. T.]. Hanc in cruciatam descendisse [a *Magyar Academiai Értesítő*ben így, az eredeti műben decidisse – Cs. T.] perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit.” — Regnavit Anno Christi I O 8 O octavus Rex ungarorum.⁵⁶

Illetve valamivel később Beythe szógyűjteményéről:

Találunk névtörténeti magyarázatokat, épen úgy, mint ezt Fabriciusnál megemlítettem, ki pl. a' *Sz. László fű* név' okát a' hagyományokból jegyzette fel. Föllelhetni ezt Bejthénél, még pedig ugyanazon szavakkal, mi az egymástól kölcsönözésre mutat. E' kívül van még más beírva a' *Pimpinella Germanicáról*, mellyet „Chaba ire”-nek nevez; nam ferunt Chabam regem, Atilae regis filium, viris omnibus vulneratis hac herba curasse.⁵⁷

Nem tudjuk, hogy Szilágyi a székfoglaló előadása megírásával az Aranyánál való nyári látogatásakor hogy állt, de könnyen lehet, hogy az értekezés egyes részei már megvoltak. Így hát akár szóban említhette, akár – szokásuk szerint – (ma már fel nem lelhető) levélben meg is küldhette olvasásra Aranyának, de akár még a nyomtatott

⁵³ A megállapítás alapja: TOLNAI Vilmos, *Arany János: Szent László füve*, It, 17(1928), 1. sz., 32–33.

⁵⁴ A résztvevőkről: „Fáy András ig. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt, Jelen az osztályból: Balogh, Czuczor, Szemere, Vörösmarty rr. tt. – Bloch, Erdélyi, Garay, Tasner II. tt. – Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tt., Jerney, Kiss K, Luczenbacher, Szilasy rr. -i. Bártfay, Karácson, Waltherr 11. tt. – Toldy Ferencz titoknok, Lukács Móríc h. segédjegyző.”

⁵⁵ *Magyar Academiai Értesítő*, 7 (1847), 311–333.

⁵⁶ *Uo.*, 329.

⁵⁷ *Uo.*, 335.

előadásszöveget is használhatta Arany, amelyben Szilágyi – ha egy-két átírási hibával is, de – e két forrást jelölte meg a Szent László-fű legendájának forrásaiul.

Bár itt alapvetően nem Arany költeményének aprólékos elemzésére vállalkoztam, egyértelmű, hogy a *hős király* mítoszt Arany végül *a nép szeretett királya* és az *etikus uralkodó* értelmezése felé tágitotta, és Lászlót mint a népéért és népe jobb sorsáért munkálkodó vezetőt rajzolta meg. A saját kora politikailag radikalizálódó hangulatában és kontextusában olvasva a verset különös, de a fegyveres harcoktól mindenképpen eltéríteni akaró értelmezést is nyerhetnek a fegyveres csaták hosszan taglalt és nagyon plasztikusan leírt, rettenetes következményeit elősoroló sorai:

Nagy volt a vérontás, folyt a vér, mint patak,
Tőle a vizek is mind megáradtanak,
A mező sik-vér lett, mint valamely tenger,
Sziget benne a sok halomra ölt ember.

A versben a bűnbánatot tartó Szent László elsősorban mint a harcokban megfáradt, az Istent elhagyó, majd hozzá visszatérő magyarok isteni csodával is bizonyítottan kiválasztott, glóriával koronázott *etikai* vezéréként és vallási vezetőként, bajoktól sínylődő népét a szenvedéstől óvó, a további harcoktól mentesítő királyként jelent meg, aki azt hirdette:

„Örvendj, népem, örvendj! adj hálát Uradnak!
Adj hálát az élő, egy, igaz Istennek;
Mert megadta végét a veszedelemnek?”

Majd a keresztfüvet átlőve megnyugvasként fogadja és fogadtatja el népével is:

Füvet adott Isten csodálatosképen,
Melytől enyhülést vesz a dühös nyavalya
S megszűn öldökölni a halál angyala.

Miközben tehát 1847 novemberében Vörösmarty változatlanul két rövid költeményben, a *(Cserhalom ez...)* és a *(Honfi! Ha győztes apák...)* kezdetűben tesz újra utalást a hőskultusz Szent László-alakjára, visszatérően Cserhalomra mint a hölgyrablás és -mentés motívumára, nála Cserhalom, és így áttételesen László és uralma is mintegy „diadalmi szobor”-ként, sőt a magyar történelem amolyan fordulópontjaként értelmeződhet, amely után már csak enyészet következett: „s ha viszály nem jó vala közbe, / A szent hon kebelén nem terem annyi Mohács”, addig Arany egészen más ecsetvonásokkal fest meg egy teljesen más László-képet.

Sokfelől indított vizsgálati eredményekkel igazolható tehát, hogy László alakja és legendáriuma nem hogy nem kopott ki, hanem napi közéleti témává vált, dinamizálva és modernizálva újult meg a 19. század első felében. A László-téma és -motívum a szélesebb, alsóbb társadalmi rétegek számára korábban is jól ismert volt, de az orális

emlékezetből, a népi legendáriumból érkezve immár a szépirodalomban, a legmagasabb esztétikai elvárásoknak megfelelő magas irodalmi alkotásokban is helyet talált, és az országvédő lovagkirály példát adó alakja – elsősorban Arany nyomán – az 1848-as forradalmi időkre a népet védelmező, kegyes és érző, etikus emberré lett.

Külön tanulmányban tekintem majd végig a László-motívum továbbélését a században, egészen a Szent László Társulat megalakulásától a századfordulóig. Az 1850-es évek első felében-közepén ugyanis egy újabb témakicsúcsosodási hullám után egyrészt a lovagkirály tisztelete egyfajta sajátos intézményesülési folyamaton esett át, másrészt megkezdődött a lovagkirálykultusz radikális irodalmi dekonstrukciós folyamata is, amelynek nyomán az irodalmi László-kultusz – erőteljes romantikus fordulatot véve – mindinkább távolodni látszott a szent király egykori hőskultuszától. Ahogy néhány évtizeddel később majd Reviczky Gyula sokatmondó üzenetként utalt is erre az *Edelény, a holtig hű szerető* című munkájában, amelyben saját korának irodalmi és napi politikai tusakodására (is) adott ráérhető és üzenetértékű válaszokat, és amely Reviczky-műre szinte Arany János 1853-as Szent László-versének ellenkölteményeként tekinthetünk, hiszen Reviczky – sok háttérüzenettel terhesen – úgy fogalmazott: „Nem úgy van, nem úgy van, mint volt régen, már ma!”